

DE HAVIKENSTAND IN ONZE BOSSEN¹⁾

L. TINBERGEN †

In de jaren na de eerste wereldoorlog gold de Havik voor één van onze zeldzaamste roofvogels. Men zou zeggen: een diersoort, waarvoor in ons gecultiveerde land geen plaats meer was en die op het punt stond, zich terug te trekken naar ongerepter oorden. De jaren, die sindsdien zijn verstreken, hebben, tegen de verwachting in, het tegendeel laten zien, zodat wij, met een variant op een woord van Thijssse, eerder kunnen spreken van „de zegetocht van de Havik”. Maar eigenlijk kan ik het onderwerp niet aansnijden, voordat ik de hoofdpersoon ervan heb geïntroduceerd. Hiermee wil ik beginnen.

De Havik is vanouds een soort geweest, die fascineerde. *Falco gentilis*, de nobele roofvogel, is de naam, die Linné hem gaf. Dat neemt niet weg, dat het een typische struikrover is, maar dan een struikrover van grootse allure, die tot de natuurliefhebber van tegenwoordig al evenzeer spreekt als vroeger tot de valkeniers. Stel u voor: een roofvogel, zo groot als een Buizerd, maar krachtiger van postuur, breder van borst, feller van oog, langer van staart, korter van vleugel en sneller van vlucht. Meestal scheert hij als een grauwe schim door het bos, die men pas ziet, als hij weer is verdwenen. Juist die ongenaakbaarheid is een uitdaging voor ieder, die van het goede hout is gesneden, en daarin zit misschien het geheim van de charme van deze geweldenaar onder onze roofvogels.

Naar uiterlijk en gewoonten is hij een vergrote, maar verder opvallend getrouwe

copie van een veel bekendere roofvogelsoort, de Sperwer. Evenals deze is het een vogel, die zich weinig blootgeeft en er vooral op is ingesteld om zijn prooien te overrompelen in onoverzichtelijk, gebroken terrein. Zijn korte, brede vleugels en zijn lange staart stellen hem in staat om met grote snelheid die wendingen te maken, die nodig zijn om zonder ongelukken tussen de stammen van het bos door te schieten. Minstens even belangrijk voor het succes op de jacht is zijn snelle start, waardoor hij vanuit de zit de achtervolging kan inzetten van een vlug bewegende prooi. Zijn grote formaat en zijn zware bewapening (de poten zijn sterk en dragen formidabele klauwen) maken verder, dat hij grotere prooien kan vangen dan één van onze andere inheemse roofvogelsoorten.

De Havik is een typische bosvogel, die ook bij de jacht niet ver van het bos weggaat. Ook dan komt hij zelden in het echte open veld. De randen van bos en kreupelbos, kleine open terreinen tussen de bossen, de bospaden en het inwendige van holle, hoge bosvakken zijn de plekken, waar hij het meeste jaagt. Zijn menu is tamelijk veelzijdig en omvat, naast duiven, Konijnen, Gaaien en Eekhoorns, in kleiner aantal alle middelgrote vogels en zoogdieren van bosrijk terrein. De groottegrenzen liggen, globaal gesproken, bij Spreeuw en Grote lijster aan de ene kant en aan de andere kant bij Haas en Fazant. Die prooien worden op de bosgrond geplukt en zulke resten verraden vaak de aanwezigheid van

¹⁾ Bijdrage, gedateerd November 1953, gevonden in de nalatenschap van Prof. L. Tinbergen, en door Mevr. T. Tinbergen-Frensdorf welwillend ter publicatie afgestaan.

Fig. 1. *Verenkrans van een Steenuil, geplukt door een Havik. Ockenburg bij Den Haag.*
Foto N. Tinbergen.

een Havik, voordat men nog een glimp van de vogel zelf heeft opgevangen (fig. 1). In dit opzicht tikkert de Havik aan de weg met alle kwade gevolgen van dien.

De neiging om zelf in dekking te blijven is heel sterk ontwikkeld. Ook als hij niet jaagt, vliegt een Havik vaak tussen de stammen en dus onder het niveau van de boomkronen. Veel minder dan buizerden en valken komt hij hoog in de lucht. Ook zijn nest bouwt hij in de stamzone (fig. 2). Hij gebruikt daarvoor bij voorkeur een zware mik, die lager ligt dan de eigenlijke kroon. Hierdoor en door de onbegrijpelijke gewoonte van de oude vogels om heftig te alarmeren is het in onze holle dennebossen nogal makkelijk om het nest te vinden. In loofbos en in dennebos met hoge ondergroei is dat anders.

Steeds zijn het hoog opgaande bossen, die de Havik als nestplaats uitzoekt; bij het opgroeien van dennebos komt hij er ongeveer in op de leeftijd, waarop de Sperwer het verlaat. Beide soorten huizen vaak in krachtig groeiende bossen met een diepe kroon en forse takken. Hoewel zulke bossen in veel streken makkelijk zijn te vinden, gebeurt het nogal eens, dat hetzelfde vak in zijn jeugd door Sperwers en na het passeren van de 40 à 50 jaar door Haviken wordt bewoond.

Is ergens eenmaal een havikpaar gevestigd, dan kan zo'n plek jaren achtereen bezet blijven. Op het eerste gezicht lijkt het, alsof de bewoners steeds dezelfde individuen zijn; in werkelijkheid neemt echter af en toe een nieuwe vogel de opengevallen plaats in van een oude. Ook in dit opzicht gedraagt de Havik zich eender als de Sperwer.

Hiermee heb ik, heel oppervlakkig, de plaats geschetst, die de Havik inneemt in het bos. Hoe is het nu gegaan met de stand van onze Haviken? Ik zal mij beperken tot de periode na 1920. Het heeft toen zeker nog tot 1930 geduurd, voordat de Havik bij ons minder zeldzaam werd. Slechts enkele broedterreinen waren bekend: o.a. de Hoge Veluwe, het Montferland en de natuurmonumenten op de Zuidoost-Veluwe. Op deze plaatsen werden de vogels zorgvuldig beschermd; ik herinner mij nog de geheimzinnige introductie van Drijver, die nodig was om door te dringen tot de mooie nesten van Hagenau. Het lijkt, achteraf gezien, waarschijnlijk, dat er in die tijd wel iets meer nesten zijn geweest, maar groot was hun aantal toch zeker niet. In de loop van de dertiger jaren nu is dit snel veranderd. Vrij nauwkeurig konden wij het verloop volgen in een gebied van bossen en stuifzand op de Noord-Veluwe bij Hulshorst, in oppervlakte ongeveer 3000 ha. In 1931 wees een jachttopziener ons hier, als iets ongekends, het nest van een „mirakel grote krem". Groot was de verrassing, toen het een onvervalste Havik bleek te zijn. De jaren, die nu volgden, gaven een geleidelijke toeneming te zien, totdat er in 1942 in hetzelfde gebied vijf nesten werden gevonden. Sindsdien bleef het aantal ten naaste bij constant; jaarlijks lagen er vier of vijf nesten. Ik put hierbij uit de ervaring van Hs de Boer en mij zelf. Iets verder naar het noorden, oostelijk van Nunspeet, waar De Boer de Haviken jaar-in, jaar-uit nagaat, was het verloop analoog en hetzelfde geldt voor de vroeger bekende gebieden zoals de Hoge Veluwe, de Zuidoost-Veluwe en het Montferland¹⁾. Intussen werden ook allerlei nieuwe broed-

1) Voor het Montferland zijn niet alle gegevens meer te achterhalen. „Vroeger was er meestal één nest per jaar, soms een tweede" (J. Hoogland jr). Na de oorlog waren er, volgens opgaven van het bospersoneel: 1949: verm. 5, 1950: 3, 1951: 2, 1952: 3 nesten (J. H. van Heek jr). In 1953 4 nesten gezien (J. Hoogland jr).

Fig. 2. *Havikwifje bij de jongen. Leuvenumse bos.*

Foto N. Tinbergen.

plaatsen bekend ; globaal kan worden gezegd, dat de Havik tussen 1932 en 1942 de bosrijke delen van Gelderland, Overijssel en Utrecht bevolkte en sindsdien min of meer constant is gebleven. Ook uit andere provincies werden broedgevallen gemeld ; als ik mij niet vergis, valt de toeneming in het noorden van het land later dan in het centrum.

Hoe sterk de toeneming in het Gelders-Overijsselse gebied precies is geweest, durf ik niet te zeggen. Zoals gezegd, lijkt het erg waarschijnlijk, dat er in de jaren vóór 1930 wel meer nesten zijn geweest dan de enkele, waarvan ik sprak. Voor tegenwoordig is het evenmin mogelijk om het totale aantal te bepalen. Als vage indruk zou ik echter willen geven, dat het

aantal sinds de periode 1920-1930 verviervoudigd is.

Waar kunnen al die vogels vandaan zijn gekomen ? De West-Europese Haviken zijn uitgesproken standvogels ; het ringonderzoek heeft dit duidelijk aangetoond. Het is een uitzondering, wanneer een geringde Havik wordt teruggevonden op meer dan 100 km afstand van het nest, waar hij opgroeide. De meeste blijven zelfs veel dichterbij huis. Dat betekent, dat al die vogels, die zich tussen 1930 en 1940 nieuw hebben gevestigd, hoogstwaarschijnlijk nakomelingen zijn geweest van broedparen uit ons eigen land. Deze hebben klaarblijkelijk een behoorlijk geboorteoverschot opgeleverd.

De vraag dringt zich nu onmiddellijk op,

wat die snelle opgang kan hebben veroorzaakt. Op het eerste gezicht is men geneigd het te zoeken in een verandering bij de soort zelf en dus aan te nemen, dat de dieren anders zijn gaan reageren op hun omgeving, bv. door hun schuwheid af te leggen of door zich sterker voort te planten. Toch geloof ik niet, dat er redenen zijn om zo'n verklaring de voorkeur te geven. Naar mijn mening liggen de oorzaken veel meer in veranderingen van het milieu, dier en mens daarbij inbegrepen. In drie richtingen wil ik het hierbij zoeken. In de eerste plaats is het bosareaal in ons land in de laatste vijftig jaar toegenomen. Hoewel daarop geen onmiddellijke reactie is gevolgd, blijft het een feit, dat dit heeft geleid tot een uitbreiding van het voor Haviken bewoonbare oppervlak. Deze toeneming van het bosoppervlak heeft verschillende markante gevolgen gehad voor de vogelstand. Eigenraam heeft aannemelijk gemaakt, dat de grote talrijkheid van het Korhoen omstreeks het begin van deze eeuw te danken was aan het massale aanplanten van dennebossen. Juist in hun eerste jaren bieden deze de Korhoenders goede kansen. De toeneming van de Zwarte specht is naar mijn mening een tweede voorbeeld. Deze vogel vindt in het oudere dennebos een belangrijk voedselterrein en dit maakt begrijpelijk, dat hij enige decennia later dan het Korhoen zijn grote opkomst had. Ook voor de Havik moeten wij aannemen, dat het bos pas begint te tellen, wanneer het ouder is. Het is dus logisch, dat hij de bebossing niet op de voet volgt. Maar de lange vertraging pleit ervoor, dat er nog andere oorzaken in het spel waren. In de tweede plaats is het niet onmogelijk, dat juist het aangeplante bos de Havik een bijzondere kans heeft gegeven. Doordat de bomen in een bepaald bosgedeelte alle dezelfde leeftijd hebben, is er tussen de

stammen weinig dekking. Ondergroei is immers in het merendeel van onze „denenakkers" schaars of afwezig. Nu weten wij zeker, dat dekking voor de kleine zangvogels een heel belangrijke factor is, die bepaalt of zij tegenover hun vijand de Sperwer weinig of veel risico lopen. Daar de Havik nagenoeg dezelfde jachttactiek toepast als de Sperwer, moeten wij wel aannemen, dat ook zijn prooi-soorten bij voldoende dekking hun risico zien dalen. Ik onderstel daarom, dat het gebrek aan dekking in veel van onze kunstmatige bossen aan de Havik een voorsprong heeft gegeven op zijn prooidieren, dat de mens dus een milieu heeft geschapen, waarin de Havik makkelijker kan opereren dan in het bos van vroeger dagen. In dit opzicht is een ervaring uit Amerika de moeite waard. Mrs Nice, een ornithologe uit Chicago, weet te vertellen, dat het vervangen van natuurlijk bos door „secondary timber" een verschuiving heeft gegeven onder de roofvogelsoorten. Daarbij zijn de Amerikaanse haviken toegenomen en de overige soorten afgenomen. Ik kan hierbij vermelden, dat de levenswijze van deze Amerikaanse *Accipiter*-soorten vrijwel gelijk is aan die van de Europese.

Toch geloof ik, dat de invloed van deze beide factoren sterk wordt overheerst door die van een derde: de mens zelf. Zo ongenaakbaar als de Havik is, hij heeft één zwak punt en dat is zijn opvallendheid in de broedtijd. Daarmee is en blijft hij overgeleverd aan de genade van zijn gastheren. Juist wat dit betreft is de instelling van de mensen sterk veranderd in de laatste 25 jaar. Waar vroeger een enkele Haas of Fazant bij de nesten al reden was om korte metten te maken met de bewoners, laat men tegenwoordig in veel gevallen ook de motieven gelden van de natuurbeschermer, die veel minder geneigd is tot ingrijpen.

Wij zagen al, dat de Havik dank zij de bosbouw betere kansen heeft gekregen; zonder de bescherming had hij echter die kansen naar alle waarschijnlijkheid nooit kunnen benutten. Dit laatste leid ik af uit het feit, dat zijn grote toeneming zo laat is gevolgd op de veranderingen van het bos en vrijwel samenvalt met de periode waarin de natuurbeschermingsgedachte enorm heeft veldgewonnen. Intussen is het ook waar, dat deze bescherming heel weinig effect zou hebben gehad, wanneer het geschikte woonterrein voor de soort er niet was geweest.

In dit verband is, tot slot, nog één punt de moeite waard. Wij vonden al, dat de aanwezigheid van de havikenstand in hoofdzaak moet zijn voortgekomen uit „teelt van eigen bodem”. Dit maakt nu ook duidelijk, dat het de bescherming op de oorspronkelijke broedterreinen moet zijn geweest, zoals Montferland, Hagenau, de Hoge Veluwe en enkele andere, die de eerste stoot heeft gegeven tot het succes van de Havik.

De natuurbescherming heeft hier dus bereikt, dat een kostelijke roofvogelsoort weer vaste voet heeft gekregen in ons bos. Een zekere verantwoording brengt dit resultaat intussen ook met zich mee. Al zullen er op het ogenblik weinig weidelijke jagers zijn, die ernaar verlangen, de Haviken weer helemaal uit te sluiten, men kan zich toch in ernst afvragen, of er ook te veel kunnen komen. Wellicht moeten wij op den duur tot een zekere regulatie komen. In de praktijk zal het echter uiterst moeilijk zijn om hiervoor een redelijke maatstaf te vinden, om dus te bepalen,

hoe groot de havikenstand mag zijn, zonder dat er ongelukken gebeuren. Dit is daarom zo moeilijk, omdat wij noch van de Havik, noch van enig ander roofdier de rol in de natuurhuishouding maar enigszins begrijpen. Wat wij weten zijn fragmenten, die op zichzelf heel belangwekkend zijn, maar toch nog geen voldoende ondergrond geven voor een synthese. Om één voorbeeld te noemen: wij weten, dat roofdieren naast invloed op de aantalssterkte van de prooidierbevolking (die snel werkt) ook invloed hebben op de kwaliteit ervan (wat langzaam gebeurt). Het ligt voor de hand, dat dit laatste effect weer zijn terugslag heeft op de getallenkwestie, maar wat van dit samenspel het uiteindelijk resultaat is, ontgaat ons ten enen male. Om terug te keren tot de Havik, er is nog geen sprake van, dat wij kunnen voorspellen, hoe de prooidierbevolking zich op den duur zal ontwikkelen bij een lage, een matige of een hoge dichtheid van de havikenstand. Daardoor is het ook niet mogelijk om aan te geven, welke dichtheid het meest gewenst is. Trouwens, al waren wij zo ver, dan zou toch eerst de netelige kwestie moeten worden opgelost, of de belangen van de jager, de bosbouwer, de duivenhouder dan wel die van de natuurbeschermmer het zwaarst moeten wegen. Al met al kunnen wij op het ogenblik dus alleen maar raden, wat wij moeten doen. Het zal daarbij het wijste zijn om extremen te vermijden en verder de natuur maar de vrije loop te laten, in de hoop, dat wij later nog eens komen tot een werkelijk begrip van de wisselwerking tussen roofdier en prooi.

